

Тема: Географічний простір.

План:

1. Світосистема як результат і процес формування глобальної єдності в системі «суспільство – природа».
2. Функціонально-компонентний склад світосистеми: демографо-екологічна, економічна, інформаційно-технологічна, соціально-культурна, політична підсистеми.
3. Географічний простір, його системоутворювальна роль та характеристики.

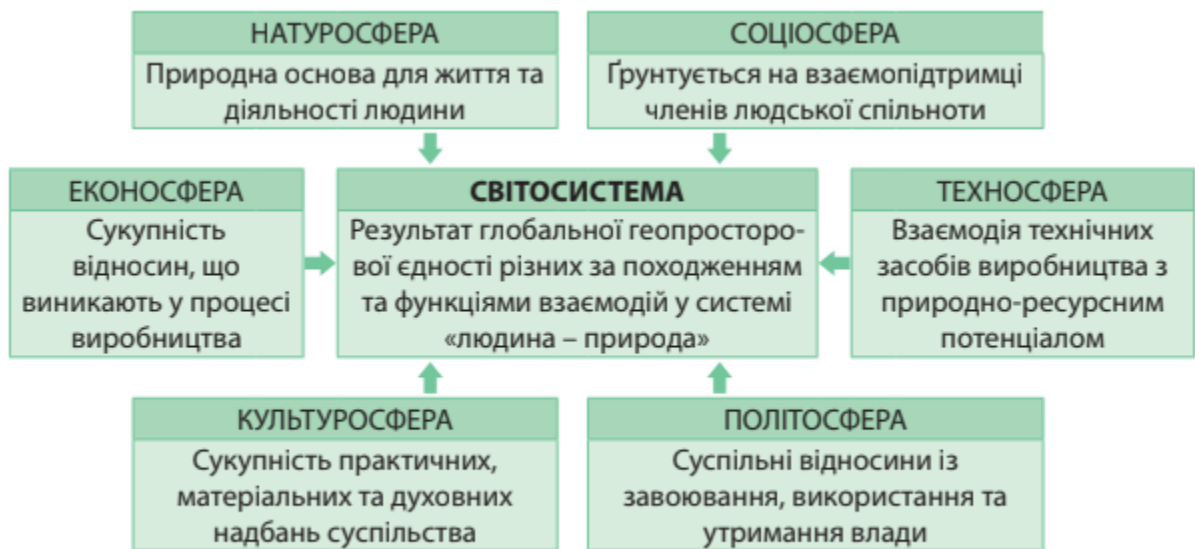
Світосистема як результат і процес формування глобальної єдності в системі «суспільство – природа». Тривалий час людина впливала на довкілля, як будь-який інший біологічний вид, задовольняючи свої первинні потреби. Коли біологічні механізми пристосування до природних умов виявлялись недостатніми, набули дії соціальні механізми: людина почала змінювати природу відповідно до своїх потреб. Адже природа залишається єдиним джерелом існування суспільства: задоволення потреб у харчових продуктах, одязі, житлі, фізичному та духовному розвитку людина забезпечує завдяки різноманітним природним багатствам. Так виникла стала система «суспільство – природа».

Ту частину природи, з якою взаємодіє суспільство, називають *географічним середовищем*. Людина сама є його компонентом й посідає в ньому провідне місце. У наш час географічне середовище охоплює понад 60% площі суходолу, з яких 1/3 зазнали докорінної зміни. Сучасний світ – це не лише поєднання людини та природи, а й функціональні системи, в яких вони співіснують.

Світосистема – це результат глобальної геопросторової єдності різних за походженням та функціями взаємодій у системі «людина – природа».

Світосистема має складну структуру, що містить низку генетичних (тобто різних за походженням) і функціональних (за напрямом впливу) компонентів.

Природну основу для життя та діяльності людини, її «життєвий простір» становить *натуросфера*. Вона включає в себе всі зовнішні оболонки Землі: літосферу, атмосферу, гідросферу, біосферу.

Мал. Генетичні та функціональні складники світосистеми

Сукупність соціальних чинників, характерних для даного етапу розвитку суспільства та його взаємодії з природою, становить *соціосферу*. Вона є вищою формою організації живої матерії, що ґрунтується на взаємопідтримці членів людської спільноти, яка прийшла на зміну періоду еволюції людини як біологічного виду.

Сукупність людських відносин, що виникають у процесі матеріального та не матеріального виробництва, утворюють *еконосферу*.

Складником світосистеми, що передбачає взаємодію технічних засобів виробництва з природно-ресурсним потенціалом території на основі передових досягнень науки, є *техносфера*. Як цілісна система вона включає в себе техніку, технічні знання, технічну діяльність на виробництві та у побуті, а також специфічну технічну ментальність (тобто систему переконань, уявлень і поглядів людей, що проявляються в їхній поведінці). Техносфера об'єднує створені для задоволення потреб людства об'єкти, як штучні (машини та механізми, будівлі, дороги тощо), так і природні, але змінені внаслідок людської діяльності (водосховища, лісопарки, поля, сади).

Специфічним складником світосистеми є *культуросфера* як сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, що втілюються в результатах продуктивної діяльності. Культуру поділяють на матеріальну (тип житла, національний одяг і національна кухня) та духовну (мистецтво, релігія, свята, обряди).

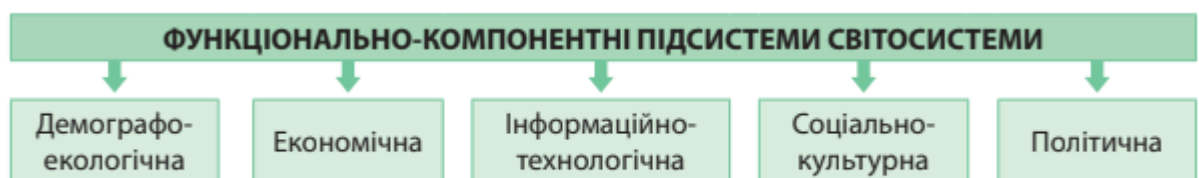
Політосфера – взаємодія суб'єктів, що визначають суспільні відносини, основою яких є проблема завоювання, використання та утримання влади.

Для визначення тенденцій подальшого розвитку світосистеми важливе значення мають особливості протиріч, що виникають всередині неї. Ці

суперечності зумовлено подвійним ставленням людини до природи. З одного боку, людина є частиною природи, але не лише біологічною, а й соціальною істотою, виразником інтересів суспільства. З іншого боку, людина протистоїть природному середовищу й змінює його відповідно до своїх потреб. Через те в системі суспільних відносин людина виступає і як елемент продуктивних сил, і як сила природи. До того ж одним з протиріч у системі «суспільство – природа» є наявність безмежних потреб розвитку суспільства та обмеженість можливостей природи. Всі зазначені протиріччя пов'язані з економічними, соціальними й політичними процесами.

Постійно зростають інтенсивність, швидкість та масштабність взаємодій у системі «людина – природа» як на локальному, так і глобальному рівнях. Але зазначені рівневі межі поступово розмиваються, оскільки певна локальна подія може впливати на велику частину світу або глобально на весь світ. Тому функціональні зв'язки в світосистемі вирізняються своєю глобальністю.

Функціонально-компонентний склад світосистеми. Світосистему як глобальне системне утворення формують кілька функціонально-компонентних підсистем. *Демографо-екологічну підсистему* розглядають як сукупність зв'язків між людиною та природою у формуванні життєвого простору. Природні умови є передумовою відтворення населення. *Економічна підсистема* – це сукупність виробничих відносин з поєднанням розвитку продуктивних сил в єдиному економічному просторі. *Інформаційно-технологічна підсистема* включає технологічні системи та процеси, які є наслідком розумової діяльності з освоєння навколишнього світу. *Соціально-культурна підсистема* – сукупність структур, що забезпечують генетичний і функціональний обмін культурними цінностями. *Політична підсистема* – це система державних і недержавних стосунків соціальних інститутів, що виконують певні політичні функції.

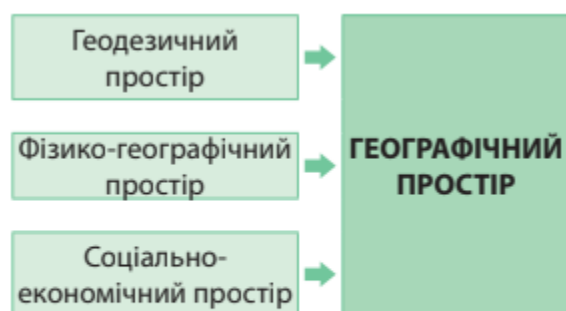
Мал. Функціонально-компонентний склад світосистеми

Географічний простір, його системоутворювальна роль та характеристики. Світосистема – це просторово впорядкована сукупність різнопланових і різномасштабних об'єктів, явищ і процесів. Вона настільки складна, багатогранна та мінлива, що існує у вигляді накладання, перетину

безлічі складових просторів (сфер, шарів). І що значніший ступінь такого взаємного перетину, то світосистема більш багатовимірна. Географічний простір є одним зі складників світосистеми.

Географічний простір складається з різних геосистем. Так, на кожній конкретній території все належить до якоїсь геосистеми: форми рельєфу – до літосфери, водойми – до гідросфери, населення – до соціосфери і т. д. Це дає змогу створити безліч моделей одного й того самого простору – безліч різних карт для однієї й тієї самої території. Отже, сукупність усіх геосистем на одній і тій самій території утворює географічний простір.

Він є формою існування матеріальних систем у межах географічної оболонки. Виділяють: геодезичний простір (визначається величиною та формою земної кулі), фізико-географічний простір (сукупність природних компонентів території; якісно поділяється на суходіл та Океан) та соціально-економічний простір (територія, на якій живе й діє людина).

Мал. Структурні одиниці географічного простору

Залежно від обраного об'єкта дослідження розглядають географічний простір окремої території: регіону, країни, а як об'єкти геопростору – усе, чим «наповнена» відповідна територія: об'єкти живої та неживої природи, населення, а також різноманіття явищ і процесів, що виникають на такій території.

У процесі господарського освоєння території відбувається її соціалізація – якісна трансформація, що посилює відносну роль її соціально-економічних компонентів. Сучасний географічний простір настільки антропогенно змінений, соціально пристосований, що вся його природна сутність буквально «пронизана» соціальною складовою. У межах світосистеми частина фізичного, географічного простору, носія природних ресурсів та умов, існує в тісній взаємодії з просторами соціальними, пов'язаними із життєдіяльністю людини, її матеріальною та нематеріальною складовими: економічним, інформаційним, соціокультурним, інфраструктурним,

етнічним, політичним та ін. Крім того, констатують факт появи багатьох так званих часткових просторів: архітектурного, художнього, театрального тощо. Отже, ключовими складниками географічного простору є природне середовище, суспільство й економічна сфера.

Географічному простору притаманні три основні характеристики: структурність, системність та динамічність. Географічний простір має певну структуру, тобто його можна розкласти на окремі об'єкти. Він є структурним як у компонентному аспекті (рельєф, клімат, населення і т. ін.), так і в територіальному (можна розділити на окремі території: материки, країни, водойми, області, міста тощо). Системність географічного простору полягає в тому, що в ньому існують стійкі зв'язки між його елементами як компонентами або як окремими територіями. Саме ці зв'язки надають йому цілісності. Географічний простір характеризується динамічністю, оскільки залежить від змін його компонентів.

Отже, географічний простір – складний земний планетний простір, розташований на конкретній території, який розвивається в часі й охоплює всі сфери географічної оболонки: літосферу, атмосферу, гідросферу, біосферу та антропосферу.

Мал. Основні характеристики географічного простору